

Bağdat'ın Düşmesinde Nasiruddin Tusî'nin ve Şiilerin Rolü Efsanesi

Dr. Resul Caferiyan

Giriş

Büyük İranlı âlim Hacı Nasiruddin Tusî'nin İslam dünyasında, bilhassa Moğollar döneminde meydana gelen bazı hadiselerdeki siyasî rolü hakkında birbirinden farklı, hatta kimi zaman birbirine karşıt görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüş farklılıkları, Nasiruddin Tusî ve siyasî tavrı hakkında yargıda bulunmayı güçleştirmektedir. Kimi araştırmacılar Nasiruddin Tusî'yi dinî maslahat karşısında siyasî menfaatleri öncelemekle suçlamış; kimileri ise onun siyasî meselelere karışmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu araştırmacılara göre Nasiruddin Tusî, siyasî ve toplumsal etkiler yaratacak denli bir güce sahip değildi. Bu iki grubun dışında yer alan üçüncü bir grup araştırmacı, hakkında ileri sürülenlerin doğru olduğunu varsayarak Nasiruddin Tusî'nin tavrının Müslümanların maslahatına ters düşmediğini, bilakis maslahata uygun olduğunu iddia eder. Biz bu makalede bu görüşler üzerinde duracak, şüpheli konuları aydınlatmaya çalışacağız.

Bağdat'ın 656/1258 yılında Moğollar tarafından düşürülmesi, İslam tarihi açısından bir dönüm noktası kabul edildi. Bu hadise tarihte büyük bir iz bıraktı; nitekim kimi araştırmacılar İslam tarihinin, kelimenin genel ve mütedavil anlamında, 656 yılına, yani Abbasîler'in yıkılışına kadarki süreci kapsadığını ileri sürdü.

Bağdat'ın düşmesinin en önemli neticesi, Abbasî hilafetinin yıkılması ve hilafetin gayrimüslim bir imparatorluk olan İlhanlılar'ın eline geçmesidir. Bu olayla birlikte hilafet bir daha dönmek üzere İran'ın siyasî havzasının ve Yarımada ve Maverâünnehir bölgesinin dışına çıkmıştır. Bundan böyle hilafet küçük saltanatların ve emirliklerin eline geçmiştir.

Şiiler, Bağdat'ın fethi sırasında, çoğunluğu oluşturan Sünnîler karşısında hatırı sayılır bir topluluk değillerdi. İran ve Irak sakinlerinin büyük çoğunluğunu bu dönemde

Sünnîler oluşturuyordu. Harzemşah ve Abbasî ordusu genel olarak Sünnîlerden müteşekkildi. Moğollar geldiklerinde, Abbasî idarî ve askerî sistemine nüfuz eden fesat, aslında Doğu İslam topraklarında insicam ve kavmî asabiyetin olmayışı yüzünden ciddi bir mukavemetle karşılaşmadı. Bu yüzden Moğollar Abbasîleri temelden yıkmayı kolaylıkla başardı.

Bir başka deyişle İran ve Irak Şîileri bu dönemde azınlıktılar; Moğolların sel misali yıkıcı saldırıları karşısında ellerinden bir şey gelmezdi; nitekim Abbasîler ve Sünnîler de bu saldırılara engel olamadılar. Yalnızca Irak'ın önemli Şîî şehri Hille barış yolunu seçti ve İbn Tavus bu uzlaşıda aracı rolü oynadı.

Bu olayda adı geçen üç Şîî âlim vardır:

1) Alamut'ta bulunan ve Alamut'un fethedilmesinden sonra Hülagu'nun ordusuna katılıp sultana yakınlaşan Hâce Nasiruddin Tusî,

2) Abbasî halifesi Mustasım'ın veziri olan ve Bağdat'ın fethine dek hilafet makamına bağlı kalıp Nasiruddin Tusî'nin ve başkalarının aracılığıyla birkaç ay daha yaşayıp vefat eden Müeyyidüddin b. Alkamî,

3) Sakınarak da olsa Abbasî halifesine yakın duran, aynı tutumunu Moğollar döneminde de devam ettiren ve aracılık ederek Hille Şîîlerinin canını kurtaran Seyyid İbn Tavus.

Ehlisünnet'in belli bir döneme ait tarih kaynaklarında Nasiruddin Tusî'nin Moğollarla işbirliği yaptığı ve Hülagu'yu teşvik ettiği yönünde bilgiler vardır. Bunun da ötesinde İbn Alkamî'nin düşmanları ve saraydaki rakipleri o dönemde birtakım söylentiler yaydılar ve bunları kitaplarına kaydettiler. Bu söylentiler hâlâ geçerliliğini korumaktadır ve günümüzde araştırmacıların ve tarihçilerin dikkatlerini çekmektedir. Bu bağlamda İbn Alkamî'nin rolü üzerine araştırmalar yapılmış, aynı şekilde Nasiruddin Tusî hakkında incelemeler ortaya konulmuştur. Elinizdeki yazıda bu konuda ortaya konulan görüşler incelenecektir.

Haksız İthamlar

Hâce Nasiruddin Tusî'nin Alamut'un fethinden sonra Hülagu ile işbirliği yaptığı ve ilminden dolayı sultanın ilgisine mazhar olduğu görüşü sonradan ortaya atılacak suçlamalar için bir zemin oldu. Nasiruddin Tusî, Bağdat'ın fethinden sonra sultanın ilgisine mazhar olmuş ve vakıfların, ardından da rasathanenin idaresi Nasiruddin Tusî'nin gözetimine verilmişti. Bütün bunlar kırk yıl sonra, yani köprünün altından çok sular geçtikten, Şia Abbasî hilafetinin boşluğundan faydalanıp biraz güçlendikten sonra Hanbelîler gibi müfrit tarihçilerin Bağdat'ın fethinde Nasiruddin Tusî'nin kışkırtıcı bir rol üstlendiği iddiasında bulunmasına sebep oldu. Bu konudaki en ağır

suçlamalar genellikle Şîilik karşıtı olan İbn Teymiyye ve İbn Kesir gibi tarihçiler tarafından ileri sürüldü. Bu durum, tek başına, suçlamaların tarihî gerçekleri yansıtmadığını, bilakis mezhep taassuplarından kaynaklandığı gösterir.

Suçlamalar benzer ithamların, hatta daha aşırıların İbn Alkamî hakkında imal edilmesiyle birlikte daha da şiddetlendi. Çeyrek asra yakın bir süre Abbasî halifesinin vezirliğini yapan İbn Alkamî, sonraki dönemde Hülagu ile yazışmakla suçlandı ve mektuplarında Hülagu'yu Bağdat'ı fethetmeye teşvik ettiği söylendi.

Bunun da iki nedeni vardı: Birincisi, İbn Alkamî Moğolların sayısal üstünlüğünü ve savaşçı yapısını göz önünde tutarak onlarla savaşmaya karşı çıkıyor ve barış istiyordu. İkincisi, İbn Alkamî İmamî idi ve Kerh'teki Şîî mahallesine saldırıp katliam yapan Abbasî kumandanı Devatdar'ın elinden daha yeni kurtulmuştu. Bu iki nedenden ötürü daha sonraları İbn Alkamî'nin Hülagu ile mektuplaştığı ileri sürülmüştür.

Nasiruddin Tusî ve İbn Alkamî'nin dışında Irak'ın önemli Şîî âlimlerinden İbn Tavus da bu dönemde yaşamıştı ve Abbasî halifeleri Mustansır ve Mustasım ile iyi ilişkiler kurmuştur. Ancak iyi ilişkilerine rağmen Alevîlerin nakipliği gibi herhangi bir resmî görevi -tüm ısrarlara rağmen- kabul etmemiş, ancak Bağdat'ın fethinden sonra ilgi görmüş ve Alevîlerin nakipliği görevini zorla da olsa kabul etmişti. İbn Tavus, Moğolların gelişinden sonra, kendisinin de ifade ettiği üzere, kendisinin, ailesinin ve dostlarının canını korumak amacıyla Moğollarla irtibat kurdu. İbn Tavus bu irtibatı sayesinde yalnızca Hille halkı için değil çok sayıda Bağdatlı yakını için de amanname almaya muvaffak olmuştur.

İbn Tavus iki yerde bu konuda açıklama yapar:

Bu olayda adı geçen üç Şîî âlim vardır:

- 1) Alamut'ta bulunan ve Alamut'un fethedilmesinden sonra Hülagu'nun ordusuna katılıp sultana yakınlaşan Hacı Nasiruddin Tusî,
- 2) Abbasî halifesi Mustasım'ın veziri olan ve Bağdat'ın fethine dek hilafet makamına başlı kalıp Nasiruddin Tusî'nin ve başkalarının aracılığıyla birkaç ay daha yaşayıp vefat eden Müeyyüddin b. Alkamî,
- 3) Sakınarak da olsa Abbasî halifesine yakın duran, aynı tutumunu Moğollar döneminde de devam ettiren ve aracılık ederek Hille Şîîlerinin canını kurtaran Seyyid İbn Tavus.

el-İkbal'inde (s. 587) Moğolların Bağdat'a girdiği esnada kendisinin Muktediyye'de bulunduğunu, sultanın, yani Hülagu Han'ın izniyle bin kişiyle birlikte Hille'ye gittiğini ve bundan dolayı Allah'a şükrettiğini yazar. O günün (18 Muharrem 656, Cumartesi), İmam Ali'nin halk arasında bilinen hadisinde tasvir ettiği gibi, Abbasî Devleti'nin zeval günü olduğunu söyler.

Aynı eserde (s. 588) aynı yılın Safer ayının onunda Arzın Meliki Hülagu'nun karşısında hazır bulunduğu söz eder. Bu inayet sayesinde kendisi, ailesi, birçok yakını ve kardeşleri için aman alabilmiştir. İbn Tavus bu günün kendisi için bayram olduğunu ve şükürünü eda etmenin üzerine farz olduğunu ifade eder. İbn Tavus, bu ifadeleriyle torunlarının bu günün önemini bilmesini ister gibidir.

İbn Tavus-Hülagu ilişkisiyle ilgili olarak bir olaydan daha bahsedilir. İbn Tiktika şöyle yazar: "656 yılında Sultan Hülagu Bağdat'ı fethettiğinde ulemadan âdil kâfir sultanın mı, yoksa Müslüman zalim sultanın mı daha faziletli olduğunun sorulmasını ister. Daha sonra sorunun cevabını almak için ulemayı Mustansariye'de bir araya toplar. Fetvaların açıklanması zamanı geldiğinde âlimler çekimser kalırlar. Saygın ve öncelikli bir zat olan Razıyuddin Ali b. Tavus da meclistedir. Âlimlerin çekimser kaldığını görünce kâğıt kalem alır ve âdil kâfir sultanın zalim Müslüman sultandan daha faziletli olduğunu yazar. Ardından diğer ulema kendi görüşlerini bildirirler." (el-Fahri fi edebi's-sultaniyye, s. 17)

İbn Tavus el-İkbal'inin bir başka yerinde (s. 599) Batainî'nin kitabında İmam Sadık'tan (a.s) Abbasîlerin düşüşünden sonra Ehlibeyt'ten âdil bir şahsın ümmet-i Muhammed'e (s.a.a) hükümet edeceğine, ardından Kaim'in zuhur edeceğine dair bir rivayet gördüğünü yazar. (Nasıruddin Tusî-Moğollar ilişkisine dair bkz: Etan Kohlberg, Kitabhane-i İbn Tavus, s. 29-33.)

Mezhep çatışmaları ve Moğolların fetihlerinde mezhep çatışmalarından faydalanmaları

Şu hatırlatmada bulunmakla başlayalım: Moğolların İslam dünyasına saldırıları ve bu saldırıların nedenleri tarihsel açıdan açıktır. Abbasî halifesi Moğollardan Harzemşahları devirmek için Doğu'ya saldırmasını istediği tarihçilerin gözünden kaçmamıştır. Fakat bu talebin çok da önemi yoktur. Moğol saldırısının kendine has yöntemi ve nedenleri vardır ve bunlar ne Şiîlikle ne de Sünnîlikle, ne Alamut'la ne de Abbasîlerle ilişkilendirilebilir. Bu noktada karar merci ne Nasıruddin Tusî'dir ne de Cüveynî hanedanı. Nüfusu artmakta olan göçebe bir kavim uzak Doğu'dan zengin Batı Asya'ya akın etmiştir. Aynıını Selçuklular da yapmıştır; aralarındaki fark Selçukluların Müslüman olmasıdır. Akıncı Moğollar savaş, hatta siyaset usulüne aşınaydı ve yol boyunca her türlü araçtan faydalandı. Şiî, Sünnî

Moğolların İslam dünyasına saldırıları ve bu saldırıların nedenleri tarihsel açıdan açıktır. Abbasî halifesi Moğollardan Harzemşahları devirmek için Doğu'ya saldırmasını istediği tarihçilerin gözünden kaçmamıştır. Fakat bu talebin çok da önemi yoktur. Moğol saldırısının kendine has yöntemi ve nedenleri vardır ve bunlar ne Şiiilikle ne de Sünnîlikle, ne Alamut'la ne de Abbasîlerle ilişkilendirilebilir.

veya sufi İranlı birçok seçkin Müslüman Moğol sarayında kabul gördü. Birçoğu da öldürüldü. Moğollar adım adım ilerledi. Bağdat'a saldırdıklarında ilk akının üzerinden kırk yıl geçiyordu. Moğollar yalnızca Bağdat'ı fethetmek niyetinde değildi; ardından Şam'ı ve Mısır'ı da almak istiyordu, ancak başarılı olamadı. Moğol saldırısının her aşaması kendine has yöntem, araca ve bahaneye sahiptir. Bunlardan biri mezhep tartışmalarıydı; elbette bunun sanıldığı gibi bir önemi yoktu. Faydalandığı asıl şey hilafet merkezi ile Harzemşahlar arasındaki tartışmaydı. Asıl can alıcı husus da buydu. Moğol tacirlere yönelik saldırı gibi başka birtakım nedenler de akınların başlangıcında önemli addedilmiştir. Ancak bütün bunlar bahane olmaktan öte bir şey değildir. Kaynaklarda Moğolların Hanefî-Şafiî, Şii-Sünnî ihtilaflarından faydalandığına dair rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerden ilginç bir tanesiyle Habibü's-Siyer'de karşılaşırız: "Cengiz Han'ın emri üzerine Cebe Noyan ve Sübütay Bahadır'ın Harzemşah'ın peşinden gitmesi ve İran vilayetlerinden bazılarının yağmalanması hakkında... Sübütay Tus'a gidip birçok insan öldürdü... Cebe Noyan Mazenderan'da birçok kabileyi yok etti... Rey'e doğru yola çıktı ve Sübütay ona kavuştu. O dönemde halk arasında mezhep farklılığından kaynaklanan ciddi taassuplar vardı. Bu yüzden Şafiîler Moğolların yaklaştıkları haberini aldıklarında onları karşılamaya çıktılar. Cebe ve Sübütay'ı yarısı Hanefî olan halkı öldürmeye teşvik ettiler. Onlar da önce Hanefîleri kılıçtan geçirdi, sonra da kendi vatandaşlarının kanına kast edenlerden ne gibi bir iyilik beklenir diyerek Hanefîlerin ardından Şafiîleri öldürdüler. Sübütay Rey'den Kazvin'e gitti, Cebe ise Hamedan'a doğru yola çıktı. Kum'a vardığında Sünnî halkın kıskırtmasıyla oranının halkını katletti. Sonra Hamedan'a yaklaştığında vali Mecdüddin Alauddevle Alevî ile barış imzaladı..." (Tarihu Habibü's-Siyer, c. 4, s. 33)

Dr. Şeybî ise bu bağlamda şunları yazar: “Bağdat’ın fethi, her ne kadar Türkistan’dan Irak’a dek bütün hükümetleri deviren genel Moğol istilasının bir neticesi olsa da, geçmişe dayalı Sünnî-Şiî ihtilafından dolayı suçlanan Şiiler olmuştur.”

Kitabı Tabakat-i Nasırî Şiileri suçlama konusunda başvuru kaynakları arasında yer alan Cüzcanî naklettiği bir rivayette Kazvin’in önde gelen âlimlerinin İsmailîleri öldürmesi için Mengü ile görüşüklerinden söz eder. Cüzcanî kitabının “Mülhidlerin -Allah’ın laneti üzerlerine olsun- temizlenmesi” başlıklı bölümünde şöyle yazar:

“Şehre ordu çıkarmasının ve mülhidlerin merkezi olan kalelere asker göndermesinin sebebi, Hasan Sabbah -Allah lanet etsin- zamanından beri, başından itibaren oraların mülhidlerin merkezi olmasıydı. [Hasan Sabbah] Kanunu dalalet üzere bina etmiş, Alamut Kalesi’ni kurmuştu... Kaleyi satın alıp hisarı yapmış ve kalenin imareti ve hazinesi için hesapsız mal harcamıştı. Bu hisar Kazvin şehri yakınındaki bir dağın üzerindedir. Kazvin şehri sakinleri ise Sünnet ve Cemaat kaidesi üzeredir; mezhepte pak, itikadda saftır. Mülhidlerin dalaletleri yüzünden halk daima çatışma ve savaş halindedir... Kazvinliler ile Alamut Kalesi sakinleri arasında her gün bir savaş vuku bulurdu. Bu, Cengiz Han’ın hurucuna dek böyle devam etti. Moğollar Irak’ı ve Cibal’i istila ettiklerinde, sıddık imam ve tahkik ehli âlim Kadı Şemseddin Kazvinî birkaç kez yolculuğa çıkmış, vatan özlemine tahammül ederek Mengü ile görüşmüş, mümkün olduğu şekilde ondan yardım talep etmiştir. Bir kez daha İslam memleketlerinde mülhidlerin şerri ve fesadı ortaya çıkınca yazıldığına göre Müslümanlık salâbetiyle, dinden aldığı güçle (Mengü Han’a) ağır sözler söyledi; öyle ki padişahlık gazabı ve tekebbürü Mengü Han’a musallat oldu. Kadı Şemseddin, Mengü’nün padişahlık kudretini küçümseyici sözler sarf etmişti. Mengü: ‘Kadı memleketimizde ne gibi bir aciz müşahede etmiştir de böylesi hayret verici sözler söylemektedir?’ diye sordu. Şemseddin: ‘Mülhid bir cemaatin kaleler inşa etmesi aciz göstergesi değil midir? Bu cemaatin dini İslam ve Moğol dininin hilafıdır. Sizin devletinizin zayıflamasını beklemektedirler; böyle bir şey olduğunda dağlardan incek, kalelerinden çıkacak ve Müslümanların geri kalanını yok edecekler, İslam’ın izi kalmayacak.’ Bu sözler Mengü’yü kıskırttı; emir verdi kaleleri, mülhidlerin beldelerini ve Alamut dağını...” (Tabakat-ı Nasırî, c. 2, s. 182)

Şiiilerin suçlanması

Hilafeti kaybeden ve siyasî gücün sembolü konumundaki Bağdat'ın düşmesi sebebiyle rahatsızlık duyan Ehlisünnet suçlu arayışındaydı. En yakında, kolaylıkla suçlanabilecek grup Şii rakiplerdi. Ancak bu suçlama Bağdat'ın düştüğü günlerde veya sonraki birkaç yılda dillendirilip kayıtlara geçirilmedi; bilakis olayın üzerinden onlarca yıl geçtikten sonra birdenbire Ehlisünnet kaynaklarında yeni bir bulguya yer verildi. İşte bu dönemde suç Şiiilerin üzerine atılmaya başlandı. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere suçlayanların işaret ettikleri zanlılar Nasıruddin Tusî ve Müeyyüddin b. Alkamî idi. Öte yanda ise yüzlerce Sünnî âlim ve siyasetçi Moğol sarayında görev başındaydı. Elbette Moğollar Müslüman olmadıklarından böyle bir konuda hassasiyetleri yoktu. Her halükarda Nasıruddin Tusî'nin saraydaki varlığı, başta neredeyse bütün eserlerinde bir şekilde Şia ile çatışan İbn Teymiyye olmak üzere, muhaliflerin bu suçlayıcı rivayetleri üzerlerine eklemeler yaparak nakletmelerine neden oldu.

Abbas İkbâl, Sünnî ve Şii tarihçilerin İbn Alkamî'nin ve Şiiilerin Bağdat'ın fethindeki rolüyle ilgili görüş farklılıklarını ele almış ve şöyle yazmıştır: “Müslüman müelliflere, bilhassa halifenin katledilmesinden ve Abbasîlerin dağılmasından derin rahatsızlık ve üzüntü duyan Sünnî tarihçilere göre İbn Alkamî, Şii olması hasebiyle halifenin oğlu Ebu Bekr'in Bağdat'ın Kereh mahallesindeki katliamından ve İmam Musa'nın (a.s) türbesinin yağmalanmasından dolayı üzüntü içerisindeydi ve üzüntüsü Abbasîlere yönelik kine dönüşmüştü. Bu nedenle de, neye mal olursa olsun, Hülagu'nun Bağdat'ı almasına yardım etme ve Abbasîleri kökten kazıma kararı almıştı. Bu amaçla Hülagu ve Nasıruddin Tusî'ye halifeden gizli elçiler gönderiyor, halifenin zayıfladığını ve Bağdat'ı almanın kolaylaştığını onlara duyuyordu... Şii tarihçiler ise halifenin ve ziri olan İbn Alkamî'ye böylesi suçlamaları yakıştırmaz ve bu elemli hadisenin, halifenin zayıflığının, oğlu Ebu Bekr'in zulmünün, emirler ve komutanlar arasındaki nifakın neticesi olduğunu ileri sürerler. Özellikle Hülagu'nun Bağdat fethinden kırk beş yıl sonra, hicrî 701 yılında el-Fahrî adlı tarihini kaleme alan Muhammed b. Ali b. Tabataba, Sünnîlerin İbn Alkamî'ye yönelik bu tür suçlamalarını kabul etmez ve vezirin dürüstlüğünden, emanete vefasından ve dindarlığından övgüyle söz eder.” (Tarih-i Moğol, s. 186)

Dr. Şeybî ise bu bağlamda şunları yazar: “Bağdat'ın fethi, her ne kadar Türkistan'dan Irak'a dek bütün hükümetleri deviren genel Moğol istilasının bir neticesi olsa da, geçmişe dayalı Sünnî-Şii ihtilafından dolayı suçlanan Şiiiler olmuştur.” (Teşeyyu ve Tasavvuf, s. 51)

Kadı Nurullah ve Muhammed Bâkır Hansarî'nin Bağdat'ın fethini olumlu bir gelişme olarak değerlendirmeleri

Muahhar Şiiler Bağdat'ın fethiyle ilgili olarak nadiren görüş bildirmişlerdir. Bununla birlikte Şiilerin, Masum İmamlarını (a.s) katleden ve aslında gayrimeşru addedilen zalim bir devletin yıkılmasından dolayı memnuniyet duyduklarını gösteren beyanlar vardır.

Bu konuda diğer âlimlere nispetle daha sarıh açıklamalarda bulunan Kadı Nurullah, Nasıruddin Tusî'nin Hülagu ile haremiyle irtibat kurabilecek denli işbirliği içerisinde olduğunu ve Hülagu ile Begüm'ün onun sayesinde İslam'la müşerref olduğunu söyler. Kadı Nurullah'a göre İbn Alkamî, Hacı Nasıruddin Tusî'nin padişahın nezdindeki konumundan haberdar olunca bir mektup yazmış ve onu Bağdat'ı fethetmeye teşvik etmiş ve ondan “Abbasîlerden Efendimizin (s.a.a) itretine yönelik eziyetlerinin intikamını almasını” talep etmiştir. Bunun üzerine de “Padişah, Nasıruddin Tusî'nin doğru yolu göstermesiyle, doğruluk yolunda ilerlemiştir.” (Mecalisü'l-Müminin, c. 2, s. 351)

Kadı Nurullah daha sonra Allame Hillî'den söz ederek şöyle yazar: “Müçtehidlerin önderi Şeyh Cemaleddin (r.a) Keşfü'l-Hakk adlı kitabında Hz. Ali'nin, Moğol ve Tatar istilasını, Abbasî krallığının yıkılacağını ve kralın Hülagu tarafından öldürüleceğini haber verdiğini nakletmiştir. Allame Hillî şöyle yazar: Bu yüzden Hülagu Han Bağdat'a yaklaştığında babam Şeyh Sedidüddin ve Seyyid İbn Tavus başta olmak üzere Necef, Kufe ve Hille'nin ileri gelenleri Hülagu'ya bir mektup yazıp ondan aman istediler. Bunun üzerine Hülagu onları yanına çağırdı. Amanname olmadan yanına gitmeye korktuklarından sadece babam Hülagu ile görüştü. Hülagu, bu görüşmede babama zafer alametleri ortaya çıkmadan niçin mektup yazıp aman talep ettiniz? diye sorunca babam, Hz. Ali (a.s) senin ortaya çıkacağını önceden haber vermiş, Türklerin son Abbasî halifesine galip geleceklerini, onların padişahının çıkan her kaleyi ve şehri fetheden ikbal sahibi biri olacağını bildirmiştir, dedi. Babam bu kerametli rivayeti nakletmeyi bitirince Hülagu ona tazimde ve lütufta bulunup meşhed (Necef), Kufe ve Hille halkı için ona amanname yazdı. Böylelikle mübarek türbe, Sünnîlere rağmen, istilacı Moğol ve Tatarların elinden kurtuldu.” (Mecalisü'l-Müminin, c. 2, s. 353)

Kadı Nurullah'tan önce Handmir Desturü'l-Vüzera'sında (s. 99)Devatdar komutasındaki Bağdat ordusunun Şiî Kereh mahallesine saldırısı dolayısıyla İbn Alkamî'nin Hülagu ile yazıştığına işaret etmiş, ancak bu yazışmanın Hülagu üzerinde etkili olmadığını eklemiştir.

Nasıruddin Tusî'nin Hülagu'yu kışkırtmasıyla ilgili rivayetin Habibü's-Siyer'de (c. 4, s. 106) yer almasının nedeni, o dönemde Şiî tarihçilerin bu rivayeti sıradan bir rivayet gibi nakletmelerinden kaynaklanır. “Alamutluların devletinin temeli Moğol ordusu tarafından kazanınca Hacı Nasıruddin Tusî saraydan ayrıлып Hülagu'nun hizmetine girdi ve türlü lütuflara mazhar oldu. Nasıruddin Tusî, Mustasım'ın taassuptaki aşırılığını bildiğinden Hülagu Han'ı Bağdat'a asker çıkarmaya teşvik etti.”

Kadı Nurullah'tan üç asır sonra Muhammed Bâkır Hansarî Isfahanî, Hacı Nasıruddin Tusî'nin hal tercümesinin başında, onun Hülagu ile birlikte hareket ettiğinden söz etmiş ve “memleketi ıslah etmek, fesad silsilesini kırmak, zulüm ateşini söndürmek, Abbasîleri uzaklaştırmak” için Bağdat'a geldiğini yazmıştır. (Ravzatü'l-Cennat, c. 6, s. 300-301) Hansarî kitabında bir kez daha Nasıruddin Tusî'nin Hülagu ile işbirliği yapması meselesine değinmiş ve şöyle yazmıştır: “Hülagu'yu Bağdat'ı almaya, şehirleri fethetmeye ve Mustasım'ın kökünü kazımaya teşvik eden Hacı Nasıruddin'dir. İşte bu olaydan sonra Hülagu rasathanenin Nasıruddin Tusî'ye verilmesini emretti.” (Ravzatü'l-Cennat, c. 6, s. 315-316) Sadî ise bunu şöyle ifade eder:

*Müminlerin emiri Mustasım'ın mülkünün yıkılışından dolayı,
Gök yere kan yağdırsa haklıdır.*

Gerçi Mevlana farklı düşünür:

*Bir Bağdat'ı viran etmiş olsa da
Her yerde Bağdatlar kurmuştur.
Eblehler eyvah şehri yıktı, dediler,
Âşıklar vallahi adalet getirdi, dediler.*

Nasırî tarihinde (c. 1, s. 462) Bağdat'taki Şîi-Sünnî çatışmasına ve Sünnîlerin Kereh'e saldırmasına değinmiş ve şöyle yazmıştır: “Kerehli bir Şîi olan halifenin ve ziri Müeyyidüddin İbn Alkamî, Hülagu'ya çekilen acıları anlatan bir mektup yazarak onu kıskırttı. Hakimlerin şemsi, dinin ve ümmetin yardımcısı Nasıruddin Tusî tarafından da bu konuda teşvik gören Hülagu Han Bağdat'a hareket etti.”

İran Milliyetçiliği ve Hacı Nasıruddin Tusî ile İbn Alkamî'nin suçlanması

Çağdaş İran milliyetçileri de Bağdat'ın düşmesinden hoşnut olmuş, geçmişteki Şiiilerin birçoğu gibi bunun Hacı Nasıruddin Tusî'nin eliyle gerçekleşmiş olmasından dolayı memnuniyet duymuşlardır. Ravendî şöyle yazar: “Hülagu'nun saldırısı ve Hacı Nasıruddin Tusî'nin tedbir ve talimi sayesinde beş yüz yıllık Abbasî hilafeti yıkıldı ve bu fesad ve komplo merkezi Ortadoğu siyaset sahnesinden ebediyete kadar silindi.” (Tarih-i İctimaî-i İran, c. 4, s. 526)

Zebihullah Safa, Ravendî'den daha fazla bu mesele üzerinde durmuştur. Safa, Moğol dönemine ait kaynaklardan İbn Alkamî ile Abbasî memurları arasındaki ihtilaf-lara dair rivayetleri nakleder ve ardından “Moğollarla İşbirliği” başlığı altında şunları yazar: “Kanaatimce o dönemde İran ve Irak Şiiileri Sünnî taassubun son kalesi olan Abbasîleri ortadan kaldırmak için Moğolların kudretinden faydalanma noktasında ittifak ettiler.” Devamında ekler: “Aralarında iki ünlü muktedir zat, yani İbn Alkamî ve

Nasıruddin Tusî, Hülagu'nun İran'da konakladığı ve Bağdat'a saldırı için hazırlık gördüğü sırada çok güçlüydüler. Hülagu Han'a hem Abbasî hilafetini devirmede yol gösterici oldular, hem de ona halifeyi ve ailesini öldürmeyi sıradan bir şeymiş gibi gösterdiler. Böylelikle hem Bağdat'ı düşmesinin ardından ellerine almış oldular, hem de Hülagu'dan izin alarak orayı mamur edip İslamî vakıfları idarelerine aldılar.” (Tarih-i Edebiyat der İran, c. 3, s. 139)

Burada dikkat edilmesi gereken şey, Safa'nın düşüncesini Kadı Nurullah'ın sözleri üzerine bina ettiği. Kadı Nurullah'ın üç asır sonra, Şîî-Sünnî çatışmasının yoğun olarak yaşandığı bir dönemde yaşadığını ve Bağdat'ın düşmesini tek bir boyuttan değerlendirdiğini unutmamak gerekir.

Bağdat'ın düşmesinde Nasıruddin Tusî'nin rolü üzerine kaynakların görüş birliği içerisinde olduklarını yazan Şirin Beyanî'nin ise bu konudaki kaynakları mutaassıp Sünnî müelliflerdir.

Şarkiyatçılar ve Şiilerin rolü

Bağdat'ın Düşmesi ve Irak'ta Moğol Hâkimiyeti (Meşhed, 1989) kitabının yazarı Rasheed Bağdat'ın sukutu ve Şiilerin ve Sünnîlerin eskiye dayanan tartışmaları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiş olmasına karşın Şiilerin Moğollarla işbirliği yaptıklarını yazmaz.

Bertold Spuler ise İran'da Moğol Hâkimiyeti Tarihi adlı kitabında Hülagu'nun Bağdat fethini ele alırken bu fetihle Şiilerin herhangi bir rolü olduğuna değinmez; sadece halifenin bazı yakınlarının liyakatsiz olduğuna, bir başka deyişle İbn Alkamî'nin ihanetine ve mektuplarına temas eder. Bununla birlikte Hülagu'nun İbn Alkamî'nin yönlendirmelerine teveccüh etmediğini vurgular. (bkz: Tarih-i Moğol der İran, s. 55) Spuler, Bağdat fethinden sonraki süreçte Hâce Nasıruddin Tusî'nin Şiiler ile devlet arasındaki aracı rolüne işaret eder ve şöyle yazar: “Hülagu hükümeti zamanında ünlü âlim Nasıruddin Tusî padişah ile Şiiler arasında aracı rol üstlendi. Bu dostane ilişkiler neticesinde nüfusunun çoğunluğu Şîî olan Hille şehri hicrî 658 yılında Hülagu'ya teslim oldu. Yine bu iyi ilişkiler sayesinde padişah Şiilerin kutsal mekânlarının her türlü saldırıdan amanda kalması yönünde emir verdi ve böylece Şîî âlimlerin faaliyet göstermesi için uygun zemin hazırlandı. Daha önce Sünnîler tarafından müsadere edilen Şîî vakıflar asıl sahiplerine geri verildi.” (s. 245)

Sâidî ve İbn Alkamî müdafaası

Moğolların Bağdat fethinde Şiilerin rolü tartışması günümüze kadar devam etti ve kimi araştırmacıların bütün mesailerini sarf ettikleri ayrı bir araştırma konusu halini

Bertold Spuler ise İran'da Moğol Hâkimiyeti Tarihi adlı kitabında Hülagu'nun Bağdat fethini ele alırken bu fetihde Şiilerin herhangi bir rolü olduğuna değinmez; sadece halifenin bazı yakınlarının liyakatsiz olduğuna, bir başka deyişle İbn Alkamî'nin ihanetine ve mektuplarına temas eder. Bununla birlikte Hülagu'nun İbn Alkamî'nin yönlendirmelerine teveccüh etmediğini vurgular.

aldı. Bu araştırmacıardan bir tanesi 1972 yılında Müeyyidüddin İbn Alkamî ve Esraru Sukuti'l-Devleti'l-Abbasiyye adlı kitabını yayımlayan Iraklı Muhammed eş-Şeyh Hüseyin es-Sâidî'dir. Sâidî Bağdat'ın fethiyle ilgili bilgi veren kaynakları sınıflandırmış ve dönemin kaynaklarının İbn Alkamî ile Abbasî halifesi arasındaki dostluktan söz ettiğini, kaynaklarda İbn Alkamî'nin Moğollarla dostane ilişkiler kurduğuna dair bir bilginin olmadığını yazmıştır. Söz konusu kitap her ne kadar Nasıruddin Tusî ile ilgili olmasa da İbn Alkamî'nin Şîî olmasından dolayı Şiilerin Moğollarla işbirliği yaptığı suçlaması hakkında güzel bir eleştiridir.

Abdülhadi Hairî ve Hâce Nasıruddin Tusî müdafaası

Dr. Hairî'nin "Nasıruddin Tusî'nin Moğollar'ın Bağdat Akınında Rolü Var mıydı?" başlıklı makalesi (bkz: Âya Hâce Nasıruddin Tusî der Yureş-i Moğolân be Bağdad Nakşî Daşte est?, Neşriyye-i Danişgâh-i Edebiyyat-i Meşhed, Yıl: 17, şemsî 1363, s. 479-502) tarihçilik açısından metodolojisi olan bir çalışmadır. Dr. Hairî'nin izlediği metot, Sâidî'nin İbn Alkamî'yi incelediği kitabında izlediği metoda benzer; fakat daha düzenlidir ve konuyu odak noktası olan Nasıruddin Tusî etrafında ele alır.

Bu satırların yazarı Nasıruddin Tusî ve İbn Alkamî hakkında iki uzun yazı kaleme almıştır ve bu yazılar İran'da Şîîliğin Tarihi (Tarih-i Teşeyyu der İran) adlı kitapta yayımlanmıştır. Bu iki yazıda Dr. Hairî'nin tarihçi metodu esas alınmış ve kaynaklar daha da genişletilmiştir. Makalelerde Irak hakkında yazılan Arapça kaynaklar dikkate alınmış ve Nasıruddin Tusî hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Yapılan bu karşılaştırma neticesinde söz konusu suçlamanın zaman içerisinde, olaydan onlarca yıl sonra telif edilen kaynaklarda gündeme getirildiği görülmüştür. (Tarih-i Teşeyyu der İran, s. 639-665)

Hasan el-Emin ve Nasıruddin Tusî

Merhum Seyyid Muhsin Emin'in oğlu Hasan el-Emin Moğollar, Nasıruddin Tusî ve İsmailiye konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Önce Cengiz ve Hülagu dönemlerini incelediği el-Guzzu'l-Moğolî li-Biladi'l-İslamiyye min Bağdat ila Ayni Calut (Beytur, 1983) kitabını, ardından Moğolların inanç dünyasını incelediği el-Moğol Beynu'l-Vesniyye ve'n-Nasraniyye ve'l-İslam (Beytur, 1993) adlı kitabını yayımlamıştır. Bizim ele aldığımız konuda yazdığı kitabının başlığı ise el-İsmailiyyun ve'l-Moğol ve Nasıruddin et-Tusî'dir (Kum 1997). Bu kitapta el-Emin, Nasıruddin Tusî'yi müdafaa etmiş, özellikle İbn Teymiyye'nin suçlamalarını çürütecek bilgiler sunmaya çalışmıştır. Nasıruddin Tusî'nin büyük hizmetlerinden, âlimleri ve bilginleri korumaya yönelik faaliyetlerinden söz etmiş, Moğollar üzerindeki etkisi üzerinde durmuş ve bu konulara ilgisiz kaldığı gerekçesiyle İbn Teymiyye'ye ağır eleştirilerde bulunmuştur. el-Emin ilk kitabında da bu konuya temas etmiş, İbn Alkamî ve Nasıruddin Tusî'yi kitabın ayrı bölümlerinde incelemiş (s. 89-106, s. 106-160) ve onların Moğollarla işbirliği yaptıkları suçlamalarını çürütmüştür. Bu kitapta dikkat çeken bir başka husus, Arap dünyasının tanınmış araştırmacılarının İslam dünyası taassup ateşiyle kavrulmadan önce Nasıruddin Tusî'nin İslamî ilimleri ve Müslüman âlimleri korumaya yönelik verdiği mücadeleye dair itiraflardır. Arap araştırmacılar Moğolların Ayni Calut'ta yenilgiye uğramadıklarını, aslında onların asıl yenilgisinin kalplerinin fethedilip İslam'ı kabul etmeleriyle gerçekleştiğini itiraf etmişlerdir. (el-İsmailiyyun, s. 47) el-Emin ayrıca birçok Sünnî emirin ve kadının Moğolları Bağdat fethine teşvik ettiklerini gösteren çok sayıda belge sunar.

Sad el-Gamidî ve Nasıruddin Tusî ve İbn Alkamî müdafaası

Riyad'daki Kral Suud Üniversitesi'nde tarih profesörü olan Sad b. Huzeyfe el-Gamidî, üçüncü baskısı 2004 yılında yayımlanan Sukutu'l-Devleti'l-Abbasiyye ve Devru'ş-Şia beyne'l-Hakikat ve'l-Evham adında bir kitap yazmıştır. Kitabın ana konusu Bağdat'ın Moğollar tarafından fethedilmesinin nedenleridir. el-Gamidî'ye göre Abbasî hilafetinin yıkılmasının asıl nedeni devlet içerisinde ortaya çıkan gerilemedir. Abbasî Devleti'ni yıkılışa götüren de işte bu gerilemedir. (bkz. s. 17) el-Gamidî Moğolların İslam ülkelerinde yaptıkları savaşlar hakkında geniş bilgiler verdikten sonra Irak'ın ve Bağdat'ın sukutu meselesi üzerinde durur. Kitabın sonlarına doğru Bağdat'ın düşmesinde Şiilerin rolü konusuna girer (s. 330 vd.)

Sünnî kaynaklarda Şiilerin Moğollarla işbirliği yapmakla suçlandığını hatırlatan el-Gamidî şunları yazar: “Modern kaynaklarda da aynı suçlamalar dile getirilmektedir. Ancak şu soruyu sormak gerekir: Acaba Hülagu'nun Sünnî Müslümanlara karşı Şiî Müslümanların desteğine mi ihtiyaç duymaktaydı? Gerçek şu ki Moğol güçleri otuz sekiz yıl boyunca Abbasî topraklarına saldırmış, Bauka, Hankin ve Samirra'ya kadar

varmışlardı. Önceki bölümlerde Abbasîlerin ne kadar büyük bir zaaf içerisinde olduklarından söz etmiştik. Şîî olsun Sünnî olsun Hille sakinleri Moğollarla görüştüler. Teslim olmaktan başka bir çareleri olmadığını bilincindeydiler. Böyle yapmasalardı öldürülmeyi ve yok olmayı göze almaları gerekecekti. Nitekim binlerce Iraklı öldürülmüştü. Ayrıca kardeşi Mengü Han Hülagu'ya Bağdat'ı tasarrufu altına almasını emretmişti. Dolayısıyla Hülagu'nun Sünnî veya Şîî kimsenin yardımına ihtiyacı yoktu. Abbasîlere saldırmak için kimsenin tavsiyesine veya kıskırtmasına, ezcümle Şiiilerin yol göstericiliğine ihtiyacı yoktu. Hülagu bu tür tavsiyelere itimat etseydi kendisine tavsiyede bulunanın itikadî mezhebini kabul ederdi. Oysa onlar Allah'ın Cengiz Han'ı ve hanedanını yönetici olarak seçtiğine inanıyorlardı. Her halükarda kanaatimizce bu Müslüman fırkanın (Şia'nın) Abbasî hilafetinin yıkılmasında rol üstlendiklerini gösteren deliller yoktur diyemsek de onların Bağdat'ı savunmada işbirliği yapmadıklarını gösteren deliller de yoktur. Ayrıca Moğollar Bağdat'a girdikten sonra şehrin bütün mahallelerine saldırdılar ve mezhep farklılıklarına teveccüh etmeden herkesi öldürdüler." (s. 332-333)

el-Gamidî, İbn Alkamî'nin rolü hakkında söylenenleri ele almış ve Şiiiler ile Sünnîler arasındaki düşmanlığa değinerek nakledilen rivayetlerin bu düşmanlığın bir neticesi olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre muahhar tarihçiler birer ikişer cümle ekleyerek tartışmayı alevlendirmişlerdir. Daha sonra Şiiilerin suçlandığı rivayetleri tek tek nakletmiş ve tenkit etmiştir. el-Gamidî'ye göre İbn Alkamî'nin Moğollarla yazıştığına dair rivayetler asılsızdır; çünkü bu rivayetler olaydan onlarca yıl sonra yaşamış Sünnî tarihçilerce nakledilmiştir. (s. 336)

Yazarın Şiiilerin Moğollarla işbirliği yaptığına dair rivayetleri nakleden kaynaklar hakkında dikkat çektiği bir husus, bu kaynakların birbirlerinden ilavelerle alıntı yaptıklarıdır. Bunlar tarihî gerçekler olmaktan çok bir avuç dedikodudur. Yazar bu rivayetlerin nakledildiği kaynakları listelemiş ve müelliflerin o dönemde Mısır'da yaşayan Hıristiyan el-Amid'in vezir İbn Alkamî'nin Moğollarla işbirliği yaptığına dair rivayetini

Modern kaynaklarda da aynı suçlamalar dile getirilmektedir. Ancak şu soruyu sormak gerekir: Acaba Hülagu'nun Sünnî Müslümanlara karşı Şîî Müslümanların desteğine mi ihtiyaç duymaktaydı? Gerçek şu ki Moğol güçleri otuz sekiz yıl boyunca Abbasî topraklarına saldırmış, Bauka, Hankin ve Samirra'ya kadar varmışlardı.

naklettiklerini yazmıştır. el-Gamidî şöyle yazar: “el-Amid duyduğu dedikoduları nakletmiştir. Nakillerinde ‘denilir ki’ ifadesini kullanması da bunun göstergesidir.”

el-Gamidî’ye göre bu konuda çalışan şarkiyatçılar da bu tür kaynakların etkisinde kalmışlardır. Bununla birlikte İbn Tiktika gibi bazı tarihçiler İbn Alkamî’yi müdafaa edip suçlamaları inkâr etmişlerdir. Yazar, bu tür araştırmalarda gerçeğe ulaşmak için mezhep taassubundan uzak durulması gerektiğinin altını çizmiştir. Ona göre başta Cüzcanî olmak üzere İbn Alkamî’yi suçlayan tarihçiler mutaassıp Sünnî tarihçilerdir. (s. 342)

Ayrıca suçlama rivayetleri Iraklı tarihçilerce nakledilmemiştir; bu rivayetler hep Irak dışında yazılan kaynaklarda yer almaktadır. Mesela Cüzcanî İranlı’dır ve olay vuku bulduğunda Delhi’de ikamet etmektedir.

Öte yandan saldırı emrini veren Mehgü Han’dır. Dolayısıyla saldırının hükümette görevli olan biriyle ilgisi yoktur.

Moğollar Müslüman olmadıkları, dolayısıyla Sünnî ve Şîî Müslümanlar arasında herhangi bir ayrım gözetmedikleri ise bir başka husustur. Nitekim Moğollar Bağdat’a girdiklerinde Şîî ve Sünnî ayırmaksızın katliam yaptılar.

Son olarak Moğolların gücünü bilen vezirin Abbasî halifesine Hülagu’ya teslim olmasını tavsiye etmesi çok doğaldır. Karşı tarafta ise Moğollara karşı konulmasını isteyen Devatdar vardı ve vezir hakkındaki dedikoduların kaynağı da oydu. Suçlayıcı rivayetleri ortaya çıkaran ve bu rivayetlerin kaynaklarda yer almasını sağlayan Şîî düşmanlarının eline düşen Devatdar’dır. (s. 347)

Bugün, olayın üzerinden 778 yıl geçmişken bir kez daha konuyla ilgili kitap ve makaleleri tarasanız, hatta internette “Bağdat’ın düşüşü” kelimesini ararsanız birbirine benzer iki olayla karşılaşacaksınız: İlki Bağdat’ın hicrî 656 yılında Moğollar tarafından düşürülmesi, ikincisi 2003 yılında Amerika tarafından işgali. Bu iki olay arasında birçok benzerlik vardır. Bu benzerliklerden bir tanesi, genellikle Şîîliğin mutaassıp karşıtları tarafından dillendirilen Şîîlerin saldırganlarla işbirliği yaptığı suçlamasıdır. İşin ilginç yanı her iki olayda da suçlamalar yalan ve asılsızdır. Her iki olayda da Bağdat Sünnîciliğin yaygın olduğu dönemde düşürülmüştür. Ayrıca her iki olayda da devletin uyguladığı zulüm ülkeyi halk himayesinden yoksun bırakmıştır. Üstelik her iki olayda da yağmacı ve saldırgan düşman, ister Şîî biçimiyle olsun ister Sünnî, İslam’ı hiçbir şekilde kabul etmemektedir. Şehre ve ülkeye bir kâfir olarak, salt siyasî ve ekonomik nedenlerle saldırmıştır.

Kaynaklar

Âya Nasıruddin Tusî der Yureş-i Moğolân ve Bağdad Nakşî Daşte est? Pejuheşî ez Didgâh-i Tarih-nigarî (Neşriyye-i Danişkede-i Edebiyyat-ğî Meşhed, Yıl: 17, şemsî 1363, s. 479-502)

Etan Kohlberg, Kitabhane-i İbn Tavus, çev. Ali Kuli Kuraî-Resul Caferiyan, Maraşi Kütüphanesi Yayınları

Gıyasüddin b. Hümamüddin Handmir, Desturü'l-Vüzera

Hasan el-Emin, İsmailiyyun ve'l-Moğol ve Nasıruddin Tusî, Müessesetü'l-Gadir

Muhammed Bâkır Musevî Isfahanî Hansarî, Ravzatü'l-Cennat, İsmailiyan Yayınları

Murteza Ravendî, Tarih-i İçtimaî-i İnan, Negah Yayınları

Resul Caferiyan, Tarih-i Teşeyyu der İnan, İlim Yayınları

Sad b. Huzeyfe el-Gamidî, Sukutu Devleti'l-Abbasiyye ve Duru'ş-Şia beyne'l-Hakikat ve'l-Evham, Daru İbn Huzeyfe

Şirin Beyanî, Din ve Devlet der İnan-i Ahd-i Moğol, Merkez-i Neşr-i Danişgâhî

Müslüman Mısır'da Kıptilerin toplumsal değişimine dair asıl kısım, dinlerinin Hıristiyanlıktan İslam'a dönüşmesiyle ilgilidir. Bu kesimin çoğunlukken Müslümanların hakimiyeti altında azınlığa doğru tedrici değişimi karmaşık bir süreçtir. Çünkü Müslümanlar Kıptileri sürek değil, bilakis onların dinini değiştirerek bu ülkede çoğunluk haline geldiler.

